

Türk xalqının ən çox qorunan adət-ənənələrindən biri də xına yaxmaq ənənəsidir. Xına ərəbcə "hına" sözünün dilimizə xına kimi tərcümə olunan formasıdır. Xına xına ağacı adlanan ikibucaqlı bitkinin qurudulmuş yarpaqlarının tozudur. Bu, ən çox Afrika, Misir, İran və Hindistanda bitir. Xına Türkiyədə İçel, Adana və Antalya bölgələrində becərilir.

İbrahim peyğəmbər oğlu İsmaili qurban kəsərkən ona xınalı bir qoç gəlidiyi zaman xına yaxmaq adətini yaranıb və Allah İsmayılın yerinə bu qoçun qurban kəsilməsini istəyib. İbrahim peyğəmbərin oğlu İsmayılı qurbanlıq üçün bəzəyib rənglədiyi kimi qoç da bəzədilmiş və rənglənmiş olduğu üçün qurbanlıq heyvanların qırmızı boya ilə bəzədilib rənglənməsi ənənə halını almışdır.

Dünyada və Azərbaycanda hansı xına adət-ənənələri var?

SİA mövzu ilə bağlı araşdırma edib.

Türk xalq mədəniyyətində xına üç şey üçün tətbiq edilir. Bunlardan biri də qurbanlıq heyvana xına vurmaqdır. Çünki o, Allah yolunda qurban kəsilmişdir.

İkincisi, hərbi xidmətə gedən gəncə xına vurulur. Bəzi bölgələrdə başa, bəzilərdə isə ələ vurulur. Milli xidmətin başlanğıcında hərbiyə tətbiq edilən xına əsgərə vəzifəsini daha ürəkden yerinə yetirməli olduğunu, yeri gələndə vətən uğrunda fədakarlıq edəcəyini xatırladır.

Xına həm də təmizlik, saflıq və xoş niyyət simvolu olduğu üçün gəlinə xına çəkmək coşqu ilə qeyd olunur. Bu bayram gününə xına gecəsi deyilir. Xına gecəsi bəylə gəlinin nikah mərasimində daxil olmasından əvvəl keçirilən möhtəşəm mərasimin adıdır. Bu gecənin ən diqqətçəkən tətbiqi hakışta ilə birlikdə xına yaxmaqdır. Xınanın şamlar yandırılmış nimçədə gəlinin rəfiqələrinin müşayiəti ilə daşınması isə ənənəvi halıdır. Xına tətbiq edən şəxsin evli, xoşbəxt və ilk övladını sağ-salamat dünyaya gətirən bir şəxs olmasına diqqət yetirilir. Gəlinin ovucuna xına çəkikən, qayınana gəlinin ovucuna qızıl, ya da pul qoyur. Oyunlar, xalq mahnıları, şeirlər və deyimlər xına gecələrinin ən mühüm elementləridir.

Xına çəkərkən oxunan hakıştalar, şeirlər, xalq mahnıları, dualar qızla anası arasındakı ziddiyyətli hissləri üzə çıxarır. Belə ki bir tərəfdən ağlayır, bir tərəfdən əylənirlər. Əslində xına nəğmələri gəlin və ananı ağlatmaq üçün nəzərdə tutulmuş rituallardır.

Hakıştaları qadınlar gəlinə xına vurarkən heç bir saz və alət olmadan oxuyurlar. Hakıştalar əslində heç vaxt pul müqabilində oxunmur. Bu əyləncədə iştirak edən qadınlar və qızlar tərəfindən oxunur.

Bəzi yerlərdə bəyin ovucuna, bəzi yerlərdə kiçik barmağına, bəzi yerlərdə isə bütün sağ əlinə xına vurulur. Türkiyədə xına çəkikən bəyin dostları onun ovucuna pul qoyurlar. Bundan əlavə, bəyin əlinə qırmızı dəsmal sıxılır. Səhər birinci gələn dost bu dəsmalı götürür.

Bəzi yerlərdə bəyin ovucuna, bəzi yerlərdə kiçik barmağına, bəzi yerlərdə isə bütün sağ əlinə xına vurulur. Türkiyədə xına çəkikən bəyin dostları onun ovucuna pul qoyurlar. Bundan əlavə, bəyin əlinə qırmızı dəsmal sıxılır. Səhər birinci gələn dost bu dəsmalı götürür.

Xınanın tarixi və insan orqanizminə faydaları

Xınanın tarixi inkişafı qədim dövrlərə gedib çıxır. Qədim Misirdə xına boya kimi istifadə olunmaqla yanaşı, tibbdə dərman kimi istifadə edilməsi və mumiyaaların dirnaqlarının xınası qədim zamanlardan bəri xınanın müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edildiyini göstərir.

Məlumdur ki, türk tibb tarixində xına qədim zamanlardan istifadə edilmişdir. Qədim türklər xınadan vəba xəstəliyinə qarşı istifadə edirdilər. 16-cı əsrdə kişmişlə döyülmüş xına həb halına gətirilir və bəlgəm çıxarmaq üçün xalq tərəfindən udulurdu. Eyni dövrdə baş ağrısına qarşı şüyüd toxumu xına ilə yoğrulur, ağrıyan nahiyələrə təpimə vurulur, soyuqdeymə zamanı qarpız suyu, sirkə və xına istifadə olunurdu.

Bununla yanaşı, göz ağrısı üçün bir az su ilə qaynadılmış xına başın üstünə çəkilib. Xına bu gün də xalq təbabətində müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunur. Deyirlər ki, xına çobanyastığı çiçəyi ilə qaynadılıb bir çay qaşığı alum və bir çay qaşığı qara bibər əlavə edilərək baş nahiyəsinə çəkilib bir gün gözlədikdən sonra yuyulsa, soyuqdeyməyə yaxşı gəlir. Xına çəyirdəklə qara üzümle qarışdırılıb səhər-axşam həb şəklində döyülərək udulursa, bronxit xəstəliyinə xeyir verir.

Xına həm də camaat arasında göz gücləndirici və yorğunluğunu aradan qaldıran vasitə kimi də istifadə olunur. Yaşlı qadınların gözlerini gücləndirmək üçün daim başlarına xına çəkdikləri hamıya məlumdur. Paltarların yuyulmasından sonra barmaqların ucunda yaranan ekzema, göbək, yanıq, kəsik və çatların müalicəsində xınanın ən təsirli xalq vasitəsi olduğuna inanılır.

Dünyada və Azərbaycanda olan xına ADƏT-ƏNƏNƏLƏRİ

Xınanın tətbiq olunduğu heyvanlar

Xına təkəcə insanlara deyil, sevilən heyvanlara da tətbiq olunur. Xüsusilə gözəl görünüşlü atların, qoyunların, quzuların və qurbanlıq heyvanların yal və quyruqlarında yandırılır. Analı quzu, xınalı quzu, anasız quzu, xinasız quzu bu ənənədən qaynaqlanır.

Türk mədəniyyətində müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə ən çox şeirlərə mövzu olan gözəl bir kəklik növünün adı xına kəkliyidir. Buna əsasən məlum olur ki, gözəl insanlara xalq arasında xına kəklik deyirlər.

Xına gecəsinin xərcləri kimə aiddir?

Xına mərasimi daha çox qızın qadın qohumlarının və dostlarının iştirakı ilə keçiriləcəyindən xına xərcləri qızın ailəsi tərəfindən qarşılanır. Əgər məkan icarəyə verilməyibsə, yerin icarə haqqı və verilməyəcək yeməklərin qiyməti də qız tərəfinə aiddir.

Xına hansı ölkəyə aiddir?

Qadınların tez-tez bəzək üçün üstünlük verdiyi xına ölkəmizin hər yerində satılır. Məlumdur ki, vətəni Hindistan olan xına Ərəbistanda da yetişir. Bundan əlavə, Aralıq dənizi iqlimində də olduqca tez-tez yetişdirilir.

Xına gecəsi niyə keçirilir?

Qədim insanlar xınanın heyat yoldaşlarını sevdirmək və sevgilərinin ömür boyu davam etməsini təmin etmək üçün keçirildiyini söyləyirlər. Həmçinin xınanın evlənen cütlükləri bəd nəzərlərdən və pisliklərdən qoruyacağına inanılır. Onu həm gəlinin, həm də qonaqların əllərində yaxmaqla nikah müəyyən mənadə qeyd olunur və xeyir-dua alır.

Xına ilk dəfə nə vaxt aşkar edilmişdir?

Eramızdan əvvəl 1200-cü ilə aid mumiyaalarda xına izləri tapılıb. Qədim Misirlilər də xınanın möcüzə olduğuna inanaraq müalicəvi xüsusiyyətləri üçün istifadə edirdilər.

Xına gecəsində nə geyinmək lazımdır?

Ənənəvi xına gecəsi geyimi ümumiyyətlə türk mədəniyyətindəki geyimə bənzəyir. Bu paltarlar əl ilə işlənmiş detallarla bəzədilib, parlaq və canlı rənglərdə olur. Məsələn, kostyum, don, kaftan, şalvar, əmək kimi geyimlərə üstünlük vermək olar. Xına gecəsi ənənəvi olaraq toya bir gün qalmış qız evində keçirilir. Ancaq indi 2 ay əvvəldən belə qeyd edənələr var.

Türkiyə

Bizim gözəl adətlərimizdən biri olan xınayaxdı mərasimi bizdə olduğu kimi, Türkiyədə də keçirilir. Türkiyədə keçirilməsi xınayaxdı mərasimi müxtəlifliyi və rəngarəngliyi ilə seçilir.

Xına gecəsində bəylə gəlinin yaxın qohumları, dostları iştirak edir. Xına mərasimi günü qız evində bayraq asılır, yəni toy başlayıb. Gəlinə vurulacaq xına oğlan evi tərəfindən alınır. Çox vaxt bu xına bir gün əvvəl gecə çərəzlərlə birlikdə qızın

evinə göndərilir. Çox diqqətlə hazırlanmış xına nimçəsində çərəzlər, şirniyyat və xına halvası var. Oğlan evindən gələn qonaqları qız evində qarşılayıb qonaq edirlər.

Xına vurulmazdan əvvəl gəlinin oturması üçün zəlin ortasına stul qoyulur. Kişinin gətirdiyi xına şamlarla bəzədilmiş nimçədə hazırlanır. Qadın qonaqlara və qızlara şam verilir. Əvvəlcə əlində xına nimçəsi olan gənc xanım, ardınca gəlin, onun arxasında isə əllərində şam olan gənc qızlar boş stulun ətrafında fırlanır, xalq mahnıları oxuyurlar. Sonra gəlin stulda oturur. Gəlin əyləşdikdən sonra hüznü və ürəkəcan xına mahnıları oxunur. Məqsəd gəlini ağlatmaqdır. Xına gecəsində gəlin mütləq ağlayır.

Gəlinin əlinə xına vurularkən "gəlin əlini açmaz..." deyilir və sonra gəlinin ovucuna kiçik qızıl sikkə qoyulur.

Gəlinin ovucunu açarkən ovucuna xına çəkilib, əllərinə yaylıq bağlanır, əlcəklər taxılır. Xına vurulduqdan sonra gəlinin başındakı qırmızı örtük açılır və xına qonaqlara paylanır. Paylama zamanı xınaya bürünmüş qızıl sikkə kimə çatırsa, "tezliklə bəxti gətirəcək gəlin tapılıb" deyilir. Bütün bunlardan sonra xalq mahnıları oxunmaqda davam edir. Əyləncə gec saatlara qədər davam edir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dosent İlhamə Qesəbova: "Xına türk dünyasında çox önəmli yerə sahib adətlərdən biridir və toy adətlərinin vazkeçilməzliyidir. Xınayaxdı gələniyi ortağ türk mədəniyyətidir. Xınanın məmləkəti də Hindistandır və Ərəbistanda yetişdirilir. Bununla bağlı Güney Amerika, Avropa və Skandinaviya ölkələrindən başqa türk dünyasında bütün ölkələrdə bir-birində fərqli şəkildə olsa da rast gəlinir. Ortağ türk mədəniyyəti olduğu üçün bəzən bir-birilərinə bənzərlik də keçmişdən günümüze qədər bu ənənə şəkillənsə də, dəyişməz olaraq eyni qaydada qız və bəylərimizin əlinə çəkilən xına ilə tamamlanmış olur.

Xına gecələri Azərbaycanda və türk dünyasında məşhurdur. Elə bir toy olmaz ki, orada xına yaxılmasın. Xına Azərbaycanda bəzi bölgələrdə toydan bir neçə gün öncə, bəzi bölgələrdə bir gün əvvəl və bəzi yerlərdə də toy günü icra olunur.

Qərb bölgəsi

Məsələn, qərb bölgəsində xına gecələri məhz toy günü olur və qız tərəfindən hazırlanır. Belə ki, qızın yengəsi xınanı bir sininin içərinə qoyur. Yanına da kəlağayı, ya da qırmızı ipek qoyub xınanı ortada isladib, yanına şirniyyat, üzərinə də nəmər götürmək üçün corab, ya dəsmal qoyurlar. Oğlanın dostları (birinci bəy olmaqla) çalaq barmağını xınaya salmaqla nəmər qoyur və şirniyyat, ya corab, dəsmal götürür.

Xına qərb bölgəsində həm də gəlinin əlinə üzə xınanın üzərinə dəymiş qəpik qoyularaq bağlanırdı və dəsmalla bağlanardı. Bu dəmir qəpiyin də mənası dəmir kimi əli bərkisin, o xına orada bərk tutsun, gətirdiyi ailədə oğullu-qızılı, ruzili-bərəkətli başı bütöv olsun anlamına gəlir.

Gəncə

Gəncədə xına gecəsinə "parçabiçdi" deyirlər. Gəlin üçün alınan parçalardan aparıb kəsər və həmin xına gecəsinə icra etmiş olardılar.

Naxçıvan

Xına Naxçıvanda da önəmli yer tutur. Belə ki, Naxçıvanda ən önəmli tərəflərdən biri xına günü hakışta söylənilməsi ilə xına icra olunur.

Xınanın yaxılması gəlin üçün daha xoşbəxt bir ailənin qurulması deməkdir deyərək çox önəmli sayılır. Xınayla bağlı bir adət də var ki, toyu olan insanın əgər toy ərəfəsində dünyasını dəyişirsə, onun son mənzilə də əllərinə xına yaxıb göndərlər ki, onun da əli xına tutsun. Bu mənada yas törənində də bəzi yerlərdə xına mərasimləri keçirilir.

Müasir Azərbaycanda xınayaxdılarda xınanı belə yaxarlar ki, başı bütöv adam oğuldan, qızdan pay almış insan, ruzili bərəkətli, evli-əşikli, maşını olan şəxs (başı bütöv yəni, o həyat yoldaşını itirməmiş olsun) gəlinin əlinə xına yaxmalıdır.

Xına həm də istilik, temperamentdir. Xınanı kimin əlinə çəkərsənsə, ona müsbət enerji yayılmış ola bilər.

Ayşən Vəli